

ІНТЕГРАЦІЯ ПОБУТОВОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКО-УГОРСЬКИХ МІЖГОВІРКОВИХ КОНТАКТАХ (МУКАЧІВЩИНА)

Анотація. У статті розглядаються питання взаємопроникнення побутової лексики в українсько-німецько-угорських міжговіркових контактах (Мукачівщина).

Ключові слова: міжмовні контакти, запозичення, побутова лексика, Закарпаття.

Summary. The article deals with the problem of mutual penetration of daily lexis into the Ukrainian, German and Hungarian interdialectal contacts (Mukachiv region).

Key words: interlingual contacts, borrowings, daily lexis, Transcarpathian region.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Проблематика фундаментального людського феномену „двомовність / багатомовність” стала сьогодні однією з найбільш актуальних інтер-, мульти- та трансдисциплінарних галузей досліджень.

Лексика дуже чутливо реагує на зміни у суспільному житті. Міжмовні контакти приводять до цілого ряду лексичних запозичень. Вивчення запозичень має велике значення для з'ясування словникового складу мови, а також висвітлює важливі питання міжмовних контактів. Діалекти не тільки живлять літературну мову, але і є джерелом для її подальшого розвитку та збагачення. Через них можна вивчати історію народу.

У лексичному складі будь-якої мови, як правило, досить багато слів, запозичених з інших мов, оскільки жоден народ не живе ізольовано від інших.

Завданням цієї статті є дослідити взаємопроникнення побутової лексики в українсько-німецько-угорських міжговіркових контактах Мукачівщини.

Актуальність дослідження визначається посиленням інтересом вчених-діалектологів до питання міжмовних контактів на території мультиетнічного Закарпаття, де здавна проживають представники різних етнічних груп, в тому числі і німці [Гвоздяк 2000; 2003; 2004; 2008; Лизанець 1976; Меліка 1991; 1998; 2002; 2006; Шин 1971; Шрамл 1965; Штефуровський 1963; Цапулич 2003].

Наукові результати. У Карпатському краї німецькі оселі засновувалися впродовж семи – восьми століть. Однак лише ті німці зберегли понині свою мову і частково свою культурну самобутність, які до цих пір проживають компактно. На Мукачівщині це такі села, як Нове Село, Павшино, Кучава, Бородівка та передмістя м. Мукачево – Підгород-Паланок. Це німці, які переселилися сюди в середині XVIII ст. із Саксонії, Франконії, Баварії і окремо із Швабії. Частина переселенців походить із німецьких поселень Судет у Чехії, Східної Словаччини і Угорщини. Невелика кількість німців Мукачівщини походить з Австрії. Усіх німців Закарпаття, і Мукачівщини зокрема, називають „швабами” (Schwoba).

До кінця панування Австро-Угорської монархії „шваби” майже не входили в етнокультурний контакт із жителями навколишніх сіл. Така відособленість пояснюється мовним і релігійним чинниками

та побутово-етнічними особливостями, а також формами і способами ведення господарства. Хоч у кількісному відношенні представників угорського етносу було значно менше, ніж місцевих українців, вплив угорської мови на німецькі говірки „швабів” Мукачівщини значно більший. Угорський вплив здійснювався через школу (німецьких шкіл тоді не було), державні установи, засоби комунікації тощо. Менший взаємовплив у німецько – українських етнокультурних відносинах зумовлювався не лише нижчим культурним і господарським рівнем „руснаків” (так „шваби” називали місцеве українське населення), але й тією обставиною, що німці, поряд з угорцями, належали до владних верств Австро-Угорщини.

У німецькі говірки того періоду могли увійти українські говіркові лексеми, які позначали етнічними та відповідні реалії, наприклад: *hucul* „гуцул”, *polak(en)* „поляк”, *hun'a* „гуня”, *bočkor(en)* „бочкори”, *petek* „немек”, *čer* „чир”, *gati* „тати”, *čeredar* „чередар”, *tajstra* „тайстра”, *korčma* „корчма” та ін. Із цього періоду в деяких говірках „швабів” зустрічаємо назви тварин *koza* „коза”, *baran* „баран”, *kacka* „качка”, а також *zaba* „жаба” („коропаня”), *borsuk* „борсук”, назви дерев: *buk* „бук”, *hrab* „граб”, *jasinj* „ясен” та ін.

В українські говірки краю того часу увійшли німецькі елементи як безпосередньо, так і опосередковано. До безпосередніх запозичень відносяться такі, що увійшли внаслідок контактів із „швабами” і німцями (австрійцями) під час спільної служби в австро-угорській армії та на роботах у німецьких „гасдах”. До періоду 20-х років XX ст. можна віднести слова: *шингли* „Schindel”, *гак* „Haken”, *штрімфлі* „Strümpfe”, *нудлі* „Nudel”, *шваблукі* „Schwefelhölzer”, прислівники *фест* „fest”, *файно* „fein”, *танц* „ganz”, *фурт* „fort (fortwährend)”, дієслова *штріковати* „stricken”, *ріхтовати* „richten”, *глатовати* „glätten”, *бігловати* „bügeln” та ін. Із служби в австро-угорській армії чоловіки внесли до словника говірок *декунт* „Deckung”, *шанц* „Schanze”, *гвер* „Gewehr”, *флінта* „Flinte”, *шнімальня* „Spital”, *урлаб* „Urlaub” і т.д.

Німецькі лексеми могли увійти в українські говірки через угорську мову, яка, у свою чергу, знаходилася під значним впливом німецької мови. Наприклад: *крумплі* „krumpli – Grundbeeren”, *коргаз* „korhaz – Kurhaus”, *фігли* „figli – fidel”, *цангли* „cangli – Zange” тощо. Зауважимо, що ці ж слова

вживаються і „швабами”: *krumpfern* „Kartoffel”, *korhaus* „Krankenhaus”, *figel* „Scherz” і ін. Певною мірою ці угорські запозичення в німецьких говірках можна розглядати як зворотні запозичення.

Аналіз лексичних запозичень у говірках „швабів”, місцевих українців та угорців свідчить про те, що навіть при відносній ізольованості окремих народностей, що проживають на спільній території, інтернетнічні відносини діють, а із кожним суспільним потрясінням, як, наприклад, друга світова війна, вони інтенсифікуються.

Значні якісні і кількісні зміни в етнокультурних відносинах між „швабами”, місцевим українським населенням та угорцями відбулися із встановленням демократичної влади Чехословацької Республіки у Підкарпатській Русі. Кожна більша чи менша народність отримала свою школу, літературу і пресу, розвиток національної культури тощо. Міжконфесійні відносини стали більш толерантними. Робилося багато для піднесення культурного рівня відсталих районів краю: розбудовувалися шляхи сполучення, вводилися у виробництво нові технології. Значна частина населення отримала можливість виїжджати в різні країни у пошуках заробітку. Багато жителів усіх народностей краю виїхали, багато з них повернулися назад із Франції, США, Бельгії і Канади, збагативши свій досвід, мову, світогляд.

Суттєво підвищивши свій культурно-побутовий та економічно-господарський рівень, українське автохтонне населення продовжувало контактувати зі „швабами” і угорцями з якісно нових позицій: місцевий українець Мукачівщини вже не почував себе другосортною людиною, яка йшла на поклон до багатшого і культурнішого „шваба” чи мадяра; його відносини з ним вирівнювалися, ставали партнерськими. Ця якісна зміна призводила не до конфронтації, а, навпаки, до інтенсифікації інтернетнічних стосунків. Завдяки просвітницькій діяльності демократичного уряду Чехословацької республіки відбулося самоусвідомлення місцевих українців.

Збагачення лексичних запасів говірок української, німецької та угорської мов відбувалося в цей період головним чином за рахунок власномовних і іншомовних літературних елементів. Для українських говірок це поповнення йшло через українську і російську літературні мови, а також через запозичення із чеської (наприклад: *уряд*, *доволена*, *шандарі*, *судса*, *платня*, *висока школа*, *железниця*, *живопис* та ін.), угорської (наприклад: *вілонь*, *вілонька*, *орсаг*, *репелу́вка*, *вагань*, *ванкош*, *мозі*, *боканчі*, *папучі* тощо) та інших мов.

Особливо багато запозичень із німецької мови збагатило українські місцеві говірки. Ці запозичення потрапляли у мову, як і раніше, безпосередньо і опосередковано – як усним шляхом, так і через друковане слово. Наведемо приклади деяких німецьких запозичень побутової лексики: назви одягу – *анцуг* (*Anzug*), *лайбик* (*Leib*), *манкля* (*Mantel*), *пантлик* (*Bandelette*), *краватка* (*Krawatte*), *футро* (*Futter*), *шляєр* (*Schleier*); назви

посуду – *бротванка* (*Bratpfanne*), *дрисляк* (*Durschlag*), *шпаргейт* (*Sparherd*); назви меблів – *креденц* (австр. *Kredenz*), *буфет* (*Büfett*), *зокерлик* (*Hocker*), *шамерлик* (*Schemmel*), *лада* (*Lade*); інші назви предметів побуту – *біглязь* (*Bügeleisen*), *букса* (*Sparbuchse*), *горногли* (*Haarnadel*), *гриє* (*Grieß*), *грифлик* (*Griffel*), *куфер* (*Koffer*), *ташка* (*Tasche*), *фана* (*Fahne*), *фершлус* (*Verschluss*), *фийдер* (*Feder*), *фипганту* (*Vorhang*) та багато інших.

Деякі з наведених запозичень проникли в українські говірки Закарпаття ще на початку ХХ-го століття. Однак далі поширення вони отримали завдяки більш інтенсивній комунікації з містом і приміськими селами. Звичайно, нині простежити хронологію проникнення запозичень в українські говірки сучасного Закарпаття неможливо. Хоч така хронологічна інформація разом з лінгвогеографією могла б нам багато сказати про те, як поширювалася культура побуту від центрів (Мукачево, Ужгород, Хуст) у віддалені села цих районів.

Значні соціально-культурні зрушення сталися на карпатській землі з поверненням угорської влади у роки другої світової війни (1939 – 1945). У мовному відношенні цей період також не залишився безслідним у говірках досліджуваних нами мов. Це передусім історичні релігії, пов'язані з перебігом другої світової війни, гітлерівським і гортівським фашизмом, політичними і воєнними подіями тих років.

Поворотними можна назвати міжетнічні стосунки на Закарпатті, зокрема на Мукачівщині, з моменту приєднання краю до Радянського Союзу, а водночас і до Радянської України. Якщо до того часу розвиток культури, побуту, політично-економічні і господарські зміни, а разом із ними й ментальність мешканців краю були орієнтовані на захід Європи, то з 1945 року відбулася переорієнтація на схід, зокрема на російську культуру. Російська мова того періоду, як домінуюча мова в адміністративній, культурній, суспільно-політичній, науково-дослідній сферах залишила глибокий слід у говірках усіх народностей, що проживають на території Закарпаття. Не складають виняток і говірки німців Мукачівщини.

Незважаючи на те, що у школах сіл Бородівка, Кучава, Нове Село, Павшино, в СШ № 7 Підгорода мова викладання українська, у словник говірок німців проникли такі російські запозичення, як: *заявление*, *собрание*, *колхоз*, *отпуск*, *разрешение*, *электроплитка*, *утюг*, *телевизор*, *насос*, *счетчик*, *образование*, *общежитие*, *заграничный* і ін.

Спостерігаємо, що з цього часу вплив німецької мови на українські говірки Закарпаття зупинився. Навпаки, багато німецьких запозичень замінюється російськими і українськими словами: *урлаб* – *отпуск*, *біглязь* – *утюг*, *луфтовати* – *протривати*, *жемлик* – *булочка*, *кльопати* – *стукати*, *тінта* – *чорнило*, *флайбес* – *олівець*, *пасовати* – *підходити*, *пуцовати* – *чистити*, *шруб* – *болт*, *мутерка* – *гайка*, *штріковати* – *в'язати*, *штрімфлі* – *носки* і т. д.

З 1990 року, з моменту проголошення української мови державною мовою суверенної і незалежної держави Україна, відбувається новий поворот в інтернетнічних взаєминах між українським і німецьким етносами Мукачівщини. Проїшов ще занадто короткий відрізок часу, щоб зробити якісь лексикологічні спостереження щодо збагачення лексичного складу говірок. Уже відбувається проникнення української суспільно – політичної лексики в словник усіх етносів. Проте, наскільки вони стали стабільною лексикою, говорити ще рано. З упевненістю можна сказати, що значна частина русизмів поступово витісняється

українізмами. Наприклад, у мовленні „швабів” спостерігається заміна слова *zajavlenije* (*заявление*) на *zajava* (*заява*), *sobranije* (*собрание*) на *zbory* (*збори*), *obrazovanije* (*образование*) на *osvita* (*освіта*) тощо. Ця тенденція посилюється у наші дні.

Проведене дослідження дозволяє поглибити наукові знання в галузі діалектології та міжмовних контактів.

З'ясування соціолінгвістичної ситуації та частотності вживання німецьких запозичень мовцями різних вікових категорій, належать до подальших перспектив дослідження.

Література

1. Гвоздяк О. Запозичена лексика німецького походження в українських говірках Закарпаття // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія. Проблеми сучасної світової літератури та лінгвістики. Число четверте. – Черкаси, 2000. – С. 115–120.
2. Гвоздяк О. Лексико-семантична адаптація запозиченої лексики з німецьким етимомом в українській говірці Закарпаття // Лінгвістичні студії. Зб. наук. праць. Випуск 11. У 2 частинах / Укл. Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Част. I. – Донецьк, ДонНУ, 2003. – С. 277–283.
3. Гвоздяк О., Меліка Г. Auswirkung der linguualen Interferenz im multiethnischen Raum von Transkarpatien (Ukraine) // Сучасні дослідження з іноземної філології. Збірник наукових статей. Випуск 2. / Відпов. ред. Фабіан М.П. – Ужгород: ТОВ „Борнео”, 2004. – С. 36–44.
4. Лизанець П.М. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья: Венгерско-украинские межъязыковые контакты. – Будапешт, 1976.
5. Меліка Г., Гвоздяк О. Deutsch-ukrainisch-ungarische Wechselwirkung beim Gebrauch der Redensarten in der transkarpatischen Region // Studia Germanica Universitatis Vesprimiensis, 1998, Heft 1. – С. 69–83.
6. Цапулич Л.Т. Специфіка взаємодії південно-богемської німецької говірки з мовними ідіомами Закарпаття // Мова і культура. – К.: Видавничий Дім Д. Бурого, 2003. – Вип. VI. – Т. 5. Ч. 1: Національні мови в їхній специфіці та взаємодії. – С. 178–186.
7. Шин М.Ф. Спостереження над суспільно-політичною лексикою німецьких говірок Закарпаття // Іноземна філологія. – 1971. – Вип. 26. – С. 66–68.
8. Шрамл Й.Й. Побутова лексика говірки німецького населення Мукачівського району // Тези доповідей та повідомлень УжДУ: Романо-германська та угорська філологія. – Ужгород: УжДУ, 1965. – С. 30–35.
9. Штефуровський С.С. Побутова лексика говірки села Павшино // Тези доп. та повід. XVII конф. професорсько-викладацького складу ФРГФ. – Ужгород, 1963. – С. 26–28.
10. Hvozdyak O. Ukraine // Handbuch der deutschen Sprachminderheiten in Mittel- und Osteuropa. Hrsg. Eichinger L., Plewnia A., Riehl C.M. – Tübingen: Narr Verlag, 2008. – S. 84–144.
11. Melika G. Die Deutschen der Transkarpatien-Ukraine. Entstehung, Entwicklung ihrer Siedlungen und Lebensweise im multiethnischen Raum. – Marburg: N.G. Elwert Verlag, 2002. – 379 S.
12. Melika G. Die sprachliche Verkehrsaktivität der deutschen Minderheit in Mukačevo // Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde. Hrsg. Von Ulrich Tolksdorf. – Bd. 34. – Marburg 1991. – S. 71–102.
13. Melika G., Hvozdyak O. Interkulturelle Wechsekwirkung im multiethnischen Transkarpatien // KARPATENbeeren. Bairisch-österreichische Siedlung, Kultur und Sprache in den ukrainisch-rumänischen Waldkarpaten. Hrsg. Gaisbauer S., Scheuringer G. – Linz, 2006. – S. 51–65.
14. Hvozdyak O. Német jövevényyszók a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban // Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця. – Ужгород, 2000. – С. 171–178.